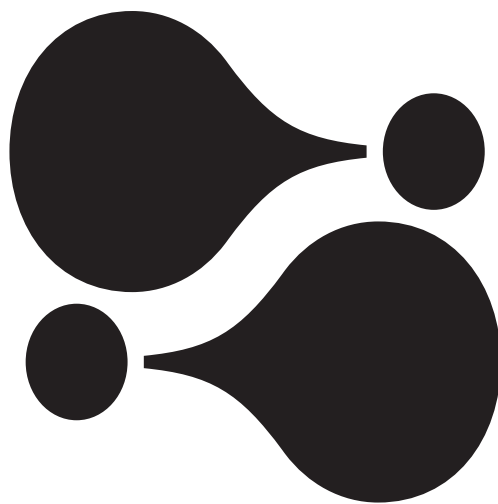

Desarxivar la memòria

Un matí amb
Nona Fernández

Propostes per treballar a l'aula

Índex

Sobre Nona Fernández	3
Activitat 1 Què explora l'autora	5
Activitat 2 La censura	7
Activitat 3 Enterrar la memòria	9
Activitat 4 El risc d'oblidar	12
Activitat 5 La memòria oficial i la memòria col·lectiva	14
Bibliografia	16

Dossier elaborat per Abel Capdevila amb el suport de l'equip del CCCB. Els continguts d'aquest dossier es poden reproduir lliurement amb finalitats educatives, citant la font original.

CC BY-NC-ND 4.0 DEED

Sobre Nona Fernández

Nascuda a Santiago de Xile el 1971, la seva carrera artística ha girat al voltant de la memòria històrica i personal dels anys marcats per la dictadura de Pinochet. El seu primer llibre, *El cielo* (Cuarto Propio, 2000), és un recull de contes, alguns dels quals prèviament guardonats i publicats en antologies. Va escriure a Barcelona la seva primera novel·la, *Mapocho* (Planeta, 2002), amb la mirada posada en el seu Xile natal. Posteriorment va publicar *Avenida 10 de julio Huamachuco* (Uqbar Editores, 2007), *Fuenzalida* (Literatura Random House, 2012), *Space Invaders* (Alquimia, 2013), *Chilean Electric* (Minúscula, 2015) i *La dimensión desconocida* (Literatura Random House, 2016), guardonada amb el premi Sor Juana Inés de la Cruz, que atorga la Fira del Llibre de Guadalajara. Ha estat candidata al National Book Award 2019 per l'edició nord-americana de *Space Invaders*.

© Alejandro Salazar,
2023.

També és autora de diverses obres teatrals, com *El taller* (2012) i *Liceo de niñas* (2016), produïdes i estrenades per La Pieza Oscura —la companyia que lidera juntament amb Marcelo Leonart—, *El difunto imaginario* (2023), estrenada al Theater Basel de Suïssa, i les versions escèniques de *Space Invaders* (2021). Ha escrit també diversos guions per a sèries televisives.

Desarxivar la memòria

Recentment ha publicat els treballs *Voyager* (Literatura Random House, 2020), *Preguntas frecuentes* (Alquimia, 2020) i *¿Cómo recordar la sed?* (Historiográfica, 2023). L'editorial Minúscula ha recuperat la seva primera novel·la, *Mapocho* (2020).

Aquí podeu també visionar *Assaig* (2020), una peça de Nona Fernández amb Isaki Lacuesta creada en el marc del projecte del CCCB «Un vocabulari per al futur», una proposta de creació que fa dialogar pensadors, escriptors i creadors visuals locals i internacionals per imaginar junts un futur alternatiu més hospitalaria.

¿Cómo recordar la sed?, Minúscula, 2024
/ *Mapocho*. Minúscula, 2020

Activitat 1

Què explora l'autora

Visiona aquests dos vídeos sobre l'autora i els temes que explora en les seves obres:

Nona Fernández en CNN (22:52 - 24:54)

Nona Fernández - «Me interesa traducir los dolores de la sociedad» (10:00 - 11:44)

—

L'escriptora va néixer a Xile poc abans del cop d'estat que donà pas a la dictadura de Pinochet. El 1973, Augusto Pinochet, comandant

en cap de l'exèrcit Xilè, se sumà al cop d'estat que va derrocar el govern del president Salvador Allende, escollit democràticament l'any 1970 i representant d'una coalició de partits d'esquerra. L'objectiu dels militars sollevats era acabar amb el nou govern socialista. Com a conseqüència d'aquest cop d'estat, entre els anys 1973 i 1990 Xile va viure una dictadura liderada pel mateix Pinochet en què s'aboliren els drets i les llibertats democràtics i que aplicà una forta repressió. Segons les dades del Ministeri de Justícia xilè, més de 40.000 persones van ser torturades, detingudes o executades per oposar-se al nou règim militar. Unes 200.000 van patir l'exili i encara avui més de 1.000 persones romanen desaparegudes.

En els treballs de Nona Fernández els seus records d'infància sobre la dictadura s'entrellacen amb els fets històrics i les versions oficials que es van fer circular. Però encara avui queden moltes preguntes sense resposta sobre el passat fosc del país. En les seves obres, l'autora indaga sobre tots aquests temes: la memòria col·lectiva i individual sobre el passat, la fragilitat i fortalesa dels records, i la importància de mantenir-los vius per enfortir la democràcia del futur. Tenint en compte tota aquesta informació, contesta les preguntes següents.

—

Preguntes:

1. Quina és la motivació principal de Nona Fernández per escriure sobre el dolor i la pèrdua causats per la dictadura?
2. Com defineix Nona Fernández el paper de l'escriptor o escriptora en relació amb la realitat i els lectors?
3. Per què l'autora dona tant de pes al tema de la memòria en les seves obres?
4. Com creu Nona Fernández que la literatura ajuda a visibilitzar les preguntes i els dubtes que han quedat sense resposta?

Activitat 2

La censura

Nona Fernández és l'autora de l'assaig *¿Cómo recordar la sed?*, del qual hauràs de llegir un fragment.

El text ens transporta a les hores posteriors al bombardeig per part dels militars colpistes a la seu del govern de Xile, el Palau de la Moneda. L'11 de setembre de 1973, en el transcurs dels fets del cop d'estat, va ser atacat per terra i després per aire per avions Hawker Hunter de les Forces Aèries de Xile, que van destruir i incendiar l'edifici. El president Salvador Allende era dins del palau, ja que havia decidit no abandonar la seu de la democràcia xilena. Hores més tard, trobarien el seu cos mort entre els enderrocs i també la pistola amb què se suïcidà. Abans de morir, deixà un seguit de missatges radiofònics. Un dels últims que va pronunciar va ser: «Més aviat d'hora que no pas tard, es tornaran a obrir les grans avingudes per on passarà l'home lliure per construir una societat millor». En l'assaig, Nona Fernández afirma que la imatge del Palau de la Moneda destruït quedaria en l'inconscient col·lectiu de tota una generació com un primer anunci del que estava a punt d'arribar.

El següent fragment presenta una treballadora de la Televisió Nacional a qui, en aquest moment històric, obliguen a esborrar totes les imatges anteriors al cop d'estat.

A continuació, contesta les preguntes amb les teves pròpies paraules.

—

A pocas horas del bombardeo a La Moneda llegó a Televisión Nacional de Chile, el canal público de mi país, la instrucción de destruir todas las imágenes en las que aparecieran personeros o simpatizantes de la Unidad Popular. Los militares cerraron el canal durante tres días para tomar su control definitivo y vigilar el cumplimiento de sus mandatos. Amira Arratia, una joven de veinte años que llevaba trabajando en TVN unos pocos meses, fue quien recibió la instrucción: las cintas que contuvieran imágenes de Pablo

Neruda, Víctor Jara, Salvador Allende y muchos otros personajes de la cultura y la política debían desaparecer.

Amira, a sus veinte años, ya comprendía el valor de la imagen y el archivo en la configuración de una historia. Destruir esas cintas, pensó, así como se destruyó La Moneda, era destruir un pedazo de la memoria del país. Y sin decir nada, sin contravenir, aparentemente, las órdenes militares, decidió que solo eliminaría las fichas con la información de las cintas, pero no las cintas. Al no existir instrucciones para llegar hasta ellas, no habría manera de encontrarlas. Quedarían en un limbo, en una zona intermedia sin acceso posible. Solo Amira conocería el camino para llegar a esas imágenes prohibidas cuando fuera el tiempo adecuado para hacerlo. Así, las cintas nunca fueron sacadas de TVN. Fueron escondidas.

NONA FERNÁNDEZ (2024), *¿Cómo recordar la sed?*, Editorial Minúscula, pàg. 21.

—

Preguntes:

1. Què va fer Amira Arratia per preservar les cintes que contenen imatges de personatges de la cultura i la política xilenes?
2. Per què creus que els militars volien destruir aquelles cintes? Creus que és perillós que les persones que estan al poder manipulin els arxius històrics? Per què?
3. Quin impacte podria haver tingut la desaparició d'aquestes cintes en la memòria col·lectiva de Xile?
4. Una dictadura deixa silencis i buits en la història d'un país. Creus que és possible continuar avançant de manera justa des de la «desmemòria»? Pensa per exemple en la dictadura franquista a l'Estat espanyol i anomena quatre raons per les quals és important fer memòria del que va succeir.

Activitat 3

Enterrar la memòria

Visiona l'inici d'aquest [vídeo](#) (0:00 - 2:24) i, a continuació, llegeix el fragment següent de la novel·la *Mapocho*. Contesta les preguntes amb les teves pròpies paraules.

A un vertedero irán a dar sus apuntes arrugados. Es ahí a donde llegan todos los despojos de la ciudad. Lo que no sirve, lo que ya no se usa. Latas, cenizas, papeles cagados. **Pedazos de cosas que ocurrieron.** Restos de comida, colillas apagadas durante una conversación, escritos de una historia que no se publicará. Huellas de sucesos pasados. A diario cada hogar las va juntando. Reúne sus desperdicios, los platos rotos, los trapos sucios. Un par de veces por semana los deja en una bolsa de plástico negra en la puerta de salida. Un camión aparece muy temprano recogiendo la mugre y así, a la mañana siguiente, como por arte de magia, todo vuelve a verse limpio. La basura y toda su historia es trasladada tan lejos como sea posible. El vertedero la acoge dándole un espacio y allí se queda, abandonada y triste, lejos del hogar que la generó. Sola. Guacha. Pero la historia no acaba así de fácil. La basura se regenera rápido. Se multiplica en el papelerero del wáter, sale de nuestros cuerpos,

de nuestras máquinas de escribir. Se cría en nuestras cocinas, se amontona en los rincones más queridos, y así vive, extendiendo sus tentáculos de mugre, sembrando su semilla cochina. Los basurales colapsan y ya no dan abasto. Los vecinos reclaman, el olor se hace insoportable. Nadie quiere estar cerca de la basura. Hay que tapparla, echarle algo encima, enterrarla bien enterrada, extirpar su olor y todo su hálito putrefacto.

La pelea es dura, pero finalmente se gana. Hay que tener paciencia, elevar peticiones para cerrar los vertederos, pintar uno que otro cartel de reclamo, gestionar todas las reuniones posibles. Se habla de la salud, de la higiene, de la estética, del bien común. Se enumeran los contras y así, con un poco de burocracia y tiempo, los basurales acaban por desaparecer. Se les entierra bajo capas gruesas de relleno como se hace con los muertos. Se les inmoviliza y se les controla porque **la basura es rebelde y se cuela hacia afuera en forma de gas tóxico**. Los vestigios de la mugre son tan peligrosos como ella. Pueden aparecer en cualquier momento, irrumpir cuando ya se les creía olvidados. Por eso se les reduce y cuando ya están bien controlados **se diseña un buen paisaje para instalar encima**. Algo que ayude a borrar su imagen cochina. Un centro comercial, una torre de espejos, un parque, una plaza de juegos para los niños del sector. Columpios, balancines, áreas verdes para pelotear un rato. **La basura queda olvidada bajo los juegos de color**. Enterrada por las voces infantiles. Los niños se columpian encima de los platos rotos que quebraron sus padres. **Los niños juegan sobre mierda ajena, pero no lo saben**.

NONA FERNÁNDEZ (2002), *Mapocho*, Alquimia, pàg. 187.

Desarxivar la memòria

—

Preguntes:

1. Què creus que simbolitza la brossa que s'envia a l'abocador?
2. Quina idea pretén transmetre l'autora quan escriu que els abocadors s'enterren sota centres comercials i parcs?
3. Com interpretes la idea que «la basura es rebelde y se cuela hacia afuera en forma de gas tóxico»?
4. Per què creus que l'autora utilitza la imatge dels nens jugant sobre la brossa? Què et suggereix això sobre com les noves generacions hereten la història del seu país?

Activitat 3

El risc d'oblidar

Llegeix aquest fragment de l'entrevista que Noor Mahtani va fer a Nona Fernández per al diari *El País*, i contesta les preguntes que trobaràs a continuació.

—

P. Los mayores que habitaron ese centro con La Moneda bombardeada no recuerdan cómo era vivir con escombros. Olvidar es parte de superar un trauma. ¿Cuál es el problema de que una generación olvide?

R. Yo pensé que eso solo le pasaba a mi madre, pero no. Le pasaba a mucha gente y muchos otros trataban de no pasar por ahí para no verla, porque era doloroso. Ese bombardeo fue un símbolo. Creo que solo en Argentina un ejército ha bombardeado la casa de Gobierno. Pero **el olvido es un riesgo tremendo**. Me costó entender que a veces no se puede forzar a la gente que vivió hechos traumáticos a revivirlos. **Y para eso estamos nosotras, esa otra generación que no vivimos el hecho de lleno.**

P. ¿Desde dónde se puede convocar a la sociedad a recordar?

R. Ese es el gran desafío que tenemos ahora. Desde luego, no desde la victimización. Esto puede sonar hasta soberbio, pero a mí me pasaba que cuando leía sobre la memoria, había una solemnidad y una victimización tan poderosa que me expulsaba. No tenía las herramientas para entrar a ese lugar. Quise romper eso y he encontrado algunos mecanismos, pero que no son receta. La historia hay que apropiársela. Contar la memoria puede contener humor, chatarra, pop... O lo que sea necesario para poder contarse. Con el alza del negacionismo, pienso que también desde la literatura se fracasó.

P. La **gente** le teme a la inseguridad, pero no a la pérdida de la democracia...

R. No, no. Es que hay algo que ocurre en la actualidad y es que existe una despolitización completa. La gente no tiene pensamiento

político. Y no digo partidista, digo a vivir en una comunidad, entender que no me sirven mis derechos sin que los tuyos estén garantizados... Esa idea de democracia, a la gente no le importa. Y por eso no lo valora. Por eso nos siguen controlando con el discurso del miedo.

P. Usted habla del **fracaso de la literatura** a la hora de contar el pasado chileno. ¿Qué responsabilidad han tenido las editoriales?

R. Yo siempre me he mantenido muy al margen del mercado. No sé escribir para las modas. Y nunca se me ha pedido tampoco. He tenido ese privilegio, pero hay algo que ocurre con el mercado y es que todo lo copta. La memoria, el feminismo... se vuelven marketing. E inmediatamente se vuelven ligeros, una chapita y desaparecen.

NOOR MAHTANI, «Nona Fernández: “Contar la memoria histórica puede contener humor, chatarra y pop”», *El País*, 4 de febrer de 2024.

—

Preguntes:

1. L'entrevistada menciona que l'oblit representa un gran risc. Quins perills penses que comporta oblidar els esdeveniments traumàtics de la història d'una societat? Creus que existeix alguna relació entre la memòria i la democràcia?
2. L'entrevistada parla del fracàs de la literatura per relatar el passat xilè i de com el mercat converteix la memòria i el feminisme en màrqueting. Com creus que es pot evitar que temes tan importants es banalitzin i es converteixin en simples tendències comercials? Se t'acut algun altre tema que s'hagi comercialitzat i tractat amb la mateixa lleugeresa?
3. Creus que la literatura i altres formes d'art poden influir realment en la consciència social? Per què?
4. Creus que les noves generacions tenen un deure per mantenir viva la memòria?

Activitat 5

La memòria oficial i la memòria col·lectiva

Llegeix aquest fragment d'una entrevista a Nona Fernández d'Anna María Iglesia i contesta les preguntes.

—

Las memorias oficiales normalmente buscan apaciguar, calmar, acomodar, unificar criterios, no problematizar ni abrir la posibilidad al debate. Sin duda, esa es una forma de control. Se guioniza el pasado y así es tanto más fácil pautar el presente. Pero la memoria real está viva y es tan caprichosa, tan salvaje, que no hay forma de ordenarla, de controlarla. Es completamente móvil y porosa. Los recuerdos son engañosos, fragmentarios, antojadizos. Imposible objetivar un recuerdo. La memoria colectiva, entonces, la memoria de una sociedad, de un país, debe asumir esa imprecisión. Debe hacerse a retazos, con partes de la memoria de unos y de otras. Como un gran palimpsesto en permanente construcción. Creo en esa memoria colectiva, que es imprecisa y que dialoga siempre con el presente. Recordar es un verbo, una acción. La memoria es un acto presente y a la escritura le queda la misión de darle un sentido.

ANNA MARÍA IGLESIA, «Nona Fernández: “Hemos dejado mucho espacio a los que no respetan las diferencias ni las versiones disidentes en esta lógica de la prudencia”», *The Objective*, 3 de març de 2020.

—

Preguntes:

1. Segons el text, com definiries i diferenciaries la memòria oficial i la col·lectiva?
2. Creus que la memòria oficial s'ha de qüestionar?

Desarxivar la memòria

3. Quins adjectius utilitza Nona Fernández per descriure la memòria? N'afegiries algun altre?
4. Quan hi ha tants records com persones recordant, és possible construir una memòria col·lectiva? Què proposa Nona Fernández per construir una memòria tan plural com sigui possible?
5. Quina diries que és la diferència més significativa entre la memòria i la història?

Bibliografia

Fonts principals del dossier

- Cruz, Juan (2023, 24 d'agost). «Nona Fernández: “No sé si és un acudit dolent: volem canviar la Constitució de Pinochet amb els fills del pinochetisme”». *El Periódico*. <https://www.elperiodico.cat/ca/oci-i-cultura/20230827/nona-fernandez-escriptora-xilen-a-entrevista-91335623>
- Fernández, Nona (2024). *¿Cómo recordar la sed?* Editorial Minúscula.
- Fernández, Nona (2002). *Mapocho*. Editorial Alquimia.
- Flores, Javiera (2021, 25 d'agost). «Nona Fernández: “Escribo para poder metabolizar la vida”». *Coolt*. https://www.coolt.com/libros/nona-fernandez-escribo-poder-metabolizar-vida_142_10_2.html
- Iglesia, Anna María (2020, 3 de març). «Nona Fernández: “Hemos dejado mucho espacio a los que no respetan las diferencias ni las versiones disidentes en esta lógica de la prudencia”». *The Objective*. <https://theobjective.com/further/cultura/2020-03-03/nona-fernandez-voyager>
- Mahtani, Noor (2024, 4 de febrer). «Nona Fernández: “Contar la memoria histórica puede contener humor, chatarra y pop”». *El País*. <https://elpais.com/america-futura/2024-02-04/nona-fernandez-contar-la-memoria-historica-puede-contener-humor-chatarra-y-pop.html#>
- Marcos, Javier (2017, 30 de novembre). «Nona Fernández: “No quiero que el lector pase un buen rato”». *El País*. https://elpais.com/cultura/2017/11/29/actualidad/1511987081_599660.html
- Morla, Jorge (2018, 1 de juny). «Nona Fernández: “Ser escritora solo significa ser una mujer que escribe”». *El País*. https://elpais.com/cultura/2018/05/31/actualidad/1527800846_797512.html

